

BÜKY LÁSZLÓ
FÜST MILÁN „LATIN DÖRGEDELME”

1. A *feleségem története* című Füst Milán-regény a következő mottóval kezdődik:

»*Te vocamus, quod sic plasmavisti hominem et hominem itidem vocamus, qui tamen debet praestare seipsum... percipe hanc altercationem in corde nostro diabolicam, Domine! Et oculos sanctos Tuos in inopiam nostram conjicere non gravator, sed conspice portentum clam nobis abditum, in extis... accedit, quod allecationes nutriunt ipsum velut alece. Et ne nos inducas in tentationem, supplicamus ad vesperum, peccatum tamen ostium pulsat intratque domum et intrat prorsus ad mensam. Amove ergo sartaginem igneam, qua caro siccatur, nam animal in me debile crebro.*«

»*Téged fennen szólítunk, hogy ilyennek teremtetted az embert s az embert szintúgy szólítjuk, hogy önmagáért mégis ő felelős... tekintsd hát ezt is, az ördögi feleselést emberi szívünkben, Uram! És ne tartóztasd meg szent szemeid, hogy meglássák e nyomorúságot, de a szörnyeteget is, amely a bensőnkben rejtőzve lakik, mert hozzájárul ám az is ehhez, hogy a kísértések úgy etetik őt, valamint mikor hallevest adnának eléje. És ne vigyj minket a kísértésbe, könyörgünk estefelé, csakhogy a bűn az ajtón kopog ám, sőt bejön a szobánkba, sőt egész az asztalig jön előre. Távoztasd hát el a forró serpenyőt, amelyen ég a húsunk, lévén az állat énbennem oly igen esendő.*«
(Füst 1968⁵: 15)

A regényt Füst 1935-ben kezdte írni, majd hét esztendei munka után 1942-ben jelent meg kevés sikert aratva. Meg is írja még ennek az évnek májusában:

»*Harminc-negyvenezer oldal kézirat ezeröttszáz pengő honoráriumért, hét éven át napi átlagban tíz óra munka, (az ünnepeket is beleszámítva,) csak azért, hogy buta emberek butaságokat gondoljanak a munkámról [...].*
(FMNáp. 549)

A könyvet az 1958. évi francia kiadás után számos nyelvre (német, horvát, holland, lengyel stb.) fordították. Az imént idézett latin szövegdarabnak a következő története bontható ki.

2.1. Az író 1454 ismeretes leveléből az elsőben, amelyet édesanyjának küldött Nagymarosról Budapestre, ez olvasható:

»*A koronát melyet küldtél nagyon szépen köszönöm s nagyon vigyázni fogok rá úgy, hogy nem kell majd több zsebpénzt küldened. Szeretnék tanulni valamit, tehát kérem megvetetni a Pollák ural a latin nyelvtanomat.*
(FMLev. 7)

A harmadik számú levél:

»*Tekintetes Pollák Izidor úr részére*
Szeretve tisztelt Pollák úr!
Nagyon szeretnék már latin–magyar dolgozatot csinálni, de nincs itt a latin olvasókönyvem. Szeretnék azon kívül szavakat tanulni. Hát a diárium? azt még

tisztázni sem tudom. Kérem tehát Pollák úr legyen szíves a latin diáriumot és a latin könyveket elküldeni [...].

(FMLev. 7–8)

Ezt a levelet is tizenkét éves korában írta 1900-ban, nyaralása alatt (Pollák Izidor a magántanítója volt, aki a naplóban néhányszor Pollák Dóri néven említődik).

A latinban való jártasságáról – csaknem négy évtized múltán, 1938. december 21-én – Déry Tiborhoz írott levelében ez található:

Te, én már gyerekkoromban is foglalkoztam Villonnal, az egyetemen s szinte beleszédültem s most öreg fejjel még jobban! Rögton, meghozattam egy jegyzetes kiadását, sajnos, szinte érthetetlen, erre hamar egy magyarázatost... (Érdekes, hogy a vulgáris latint milyen jól értem s a középkori franciát, akármilyen gondos vagyok is, nem tudom fölhalászni.)

(FMLev. 346–7; 579. levél)

A regény, *A feleségem története* elkészültének táján – 1942. március 23-án – Fülep Lajoshoz írott soraiban nemcsak a latin nyelvismeretéről, hanem a fent idézett mottóról is szó esik:

Én már latinul nem igen tudok. Húsz éve nem olvasok semmit, – alig valamit, nem hogy latinul. S egy nap most itt ülök a szobámban, nagyon rosszkedvű vagyok szokásom szerint, egyszercsak megszáll engem egy latin dörgedelem. Elkezdek latinul írni. S minthogy e hét év alatt, mialatt e regényemet írtam, többször felmerült annak a vágya, hogy ezt a nagy és gyötrelmes regényt jó volna egy szép mottóval, quasi alaphanggal bevezetni, – abban a pillanatban, mikor írni kezdtem, már éreztem is, hogy, úgy látszik, ez lesz a mottó. Egyszóval: megírom, meg vagyok hatva, meg vagyok rázva, főként attól, hogy én még így tudok latinul? – nagyon tetszik nekem a szövegem, – nagynehezen lefordítom, (Istenemre, nehezebb volt, mint latinul megírni,) – s nosza most egy jó latinistát, középkorit, aki ezt megítélje. Révay Józsefhez nem akartam fordulni, mert, köztünk legyen mondva, nagyon hetyke lett az új törvénykezés óta, én legalább így vettem észre, – felhívom hát Waldapfel Imrét. – Nagyszerű! – azt mondja, – remek. – És semmi hiba benne? – Semmi, – azt mondja. Tétován tettem le a telefont. – Lehet az? Nem valószínű. (Megjegyzem, leírtam vele, lediktáltam a szöveget.) – Este felhívom Honti Rezső, kíváló romantistát. – Remek, – azt mondja, miután ő is leírta a szöveget, – és semmi hiba benne. Amire éjjel magam találok két hibát. Másnap újra felhívom Waldapfelt, – megnézted? gondolkodtál rajta? – Igen. – És semmi hiba? – Semmi. – No és ez meg ez? – No igen, azok apróságok, csekélységek és a középkori nyelvbe nagyon belepásznak. – Ez már gyanút keltett. S minthogy ráhagyásos ovatosságban szenvedek, (ezért nevez engem a feleségem Tökély Nácinak, vagy Tökély Nác-nak is!) – felhívtam hát egy derék, jó latintanárt a Barcsay-utcai gimnáziumban, Magyar Samút. Ez már talál hibákat. Tyű, a teremtésit.

No, szóval, ma már tudom, hogy, bár hangzatos, de nem jó a szöveg. Mert, aztán mégiscsak felhívtam Révay Józsefet s történetesen nagyon szíves volt. Csak vakarózott, – itt bajok vannak. Az ő latin lelke sértve érzi magát. Írjam le, küldjem el neki, majd ő kijavítja.

Csakhogy másnap megbetegedett s a nyomda vár engem. Ezenfelül pedig félek is, őszintén szólva, hogy ellapostítja a szövegemet, – márpedig a hangzása, a dörgedelme, a keménysége minden örömöm.

Beküldöm hát Magának, ugy-e nem haragszik? Legyen olyan kedves és szíves, nézze meg.

(FMLev. 395; 638. levél)

Néhány nap múlva – 1942. március 31-én – újra ír Fülep Lajosnak:

Révay igen kevésbé szívélyesen válaszolt, – rámutatott nagy hibákra, kijelentette, hogy ez nincs is latinúl, (rendben van, nem tudok én latinúl írni,) – s azzal a sorsomra bízott, azzal a tanáccsal, hogy elégedjem meg a magyar szöveggel. Csakhogy ez nekem olyan a regény elején, mint az orgonaszó, – épp a latin szó szépsége, remek alaphang. Ezt meg is írtam neki válaszképen, továbbá mérgemben, a harag hipokrizisével: hogy ugyan ajánljon nekem valakit, aki ezt a nyolc sort megcsinálná nekem, számomra elviselhető honoráriumért.
(FMLev. 396; 639. levél)

Ugyanebben a levélben azt is megírja, hogy (Fülep válasza alapján) Kerényi Károlyt is kereste, de ő éppen Svájcban van; a 640. számú levéltöredék néhány fél sora mutatja, hogy Kerényinek is írt (FMLev. 397–8).

Az 1942. április 14-én kelt Fülep Lajosnak szóló levélben már az áll, hogy a mottót „[...] Kertész Ármin gimnáziumi tanár, híres latinista nézte át s azt mondta rá, hogy egész jó”, és hogy Révay József tanácsára Wagner József mintagimnáziumi tanár javította a szöveget. Azonban kesereg az író:

Gázszámla lett belőle, minden szárnyalás és lendület nélkül [...].
(FMLev. 397; 641. levél)

Közben Kerényi Károly hazaérkezett, s elment Szegedre néhány napra. Füst Milánt sietségre készítette a nyomda, amint azt már március 31-ei levelében is említi, írja is Fülepnek: „*Kerényinek expressz elküldtem s oly kedvesen válaszolt hogy szívembe zártam, felejthetetlen*” (FMLev. 398; 642. levél). A levelezéskötetben Szilágyi Judit jegyzete:

Kerényi válasza szerint „kár volna ezen változtatni. A hang mélyről jön.” (L. PIM K., V. 4140/4/17.) A feleségem története mottója végül a Kerényi által némileg módosított szöveg lett.”
(FMLev. 1033).

Az a „latin dörgedelme”, amelynek nyomán, mint mondja: „*Elkezdek latinúl írni*”, tehát számos revidálás után szülte meg *A feleségem története* mottóját.

2.2. Még egy latin vonatkozású alkotáslélektani vagy helyesebben alkotástechnikai eset a *IV. Henrik* című dráma kiátkozási jelenete kapcsán mutatható be. 1947. augusztus 17-én írja Füst: „[...] *a pápai nagy-átkot a Henrikben hasból írtam s kiderült, hogy szóról szóra helyes!*” (FMLev. 567; 801. levél). A levél Menzer Rezsőnek szól, akiről Szilágyi Judit jegyzete:

Menczer (1942-től Menzer) Rezső (1901–1981) textilmérnök. Irodalom- és művészetbarát (cserépkályhákat építő, forgalmazó) édesapja révén 1920 körül került Füsttel kapcsolatba, akinek egyik leghűségesebb tanítványa, barátja, sőt »nevelt fia« lett. Koldus Bálint néven versei jelentek meg a Nyugatban, s tehetségesen festett, ennek ellenére textilipari mérnök lett a Goldberger textilgyárban. 1941-ben családjával Kanadába emigrált. Baráti kapcsolatukat több száz levél dokumentálja.
(FMLev. 982)

A Füst Milán-i naplóhoz fűzött jegyzetekben Petrányi Judit azt írja Menczer Rezsőről, hogy Jászi Oszkár unokaöccsének, Menczer Bélának a fia, akit tizenhat éves kora óta ismert Füst. Petrányi egyébként születési dátumnak ezt adja meg: „(1902–?)” (FMNap. II: 855). A Menczer-család tagjai a levelezésben és a napló kötetekben számos esetben szerepelnek. Ezeknek a Menczerrel összefüggő adatoknak most és itt az a jelentősége, hogy mutatják, Füst bizonyosan őszintén ír hozzá (talán nem legendát teremtve és az utókorra gondolva).

Naplójában 1931-ben olvasható:

Pár szót a Henrik királyról. Tizenhat-tizenhét éves koromban volt a tervem, hogy drámát írok a canossairól. Apró tanulmányokat is végeztem... (szegény Zuboly-Bányai szolgált ki a könyvtárban) – s főként a kiátkozás lefordított fáklyái tetszettek nekem. – Hogy sváb lányokkal fog mulatni, azt is elhatároztam. S hogy: mikor mindenki otthagyja, az oszlopok között egy árnyék mozdul meg, – a felesége. Ő ott maradt, mikor mindenki otthagyja. S hogy: az utolsó felvonásban a fia vívja a várat, (akit felesége ellene nevelt) – s hogy ő ebbe az ostromba pusztul bele. – Ennyi volt a terv. Aztán elvettem s abban állapotam meg magammal, hogy nem érdemes megírni, mert nem közérdekű téma. Csak bizonyos történelmek közérdekűek, – véltem, – így a római, görög, zsidó... s miután nem vagyok német születésű... – Ennyit a téma rég-múltjáról.
(FMNap. II: 348)

Ugyanezt megírja Moly Tamásnak is egyik levelében, amely a naplójában maradt fenn 1941. február 1-jei dátummal:

Tizenhét éves voltam, mikor az az érzésem támadt, hogy jó volna nekem erről a személyről [ti. Henrik királyról] drámát írnom. E sugallat hatása alatt felmentem a múzeum könyvtárába, ahol egy igen kedves ember fogadott engem nagy mosolygások közt, mikor valamiféle kultúr-történetet kértem tőle e korra vonatkozólag. Nagyon ravaszul így szóltam hozzá: – Mit kell kérem valakinek olvasni, ha történelmi drámát akar írni? Nem én akarom írni, egy hölgy. A témát nem mondhatom meg. – – Az illető rámnézett s valami szégyenlős szeretetet láttam mosolygós szemeiben. Abban a pillanatban megszerettem. Később kiderült, hogy az illető Zuboly [Bányai Elemér] volt, szegény, akkor láttam először és utoljára. – – – Adott is valami kis kultúrtörténetet, magyarnyelvűt. – – – Nekem akkor a kiátkozási jelenet földrefordított fáklyái tetszettek a legjobban. S elhatároztam, hogy mikor kiátkozzák, éppen sváblányokkal mulasson. S azt is, hogy mikor már mindenki otthagyja az átkozottat: a sötét teremben árnyék mozduljon meg az oszlopok közt: a felesége.
(FMLev. 950; 1447. levél)

Naplójában megírja továbbá:

– A nagy átok szövegét én sosem olvastam sehol, – ez akkor, fiatalkoromban is restanciám maradt. Most: elmentem egy könyvtárba, hogy utánanézzek végre, – de a könyvtárak nyári szünet miatt zárva voltak. – – Eh én hasból írom egyelőre, – határoztam el. S a következőt éreztem: hogy az átok egyes mondatai után ament fogok mondani a papokkal és, – hogy vadul fognak átkozódni, mint a kegyetlen zsidók. – – – »Ne leld nyugtodat a sírban, vesse ki csontjaidat a föld!« – fogják mondani. – Éjszaka eszembe jutott, hogy van egy egyházjogom, – megnézem, hátha abban megvan az átok szövege... – Sosem olvastam ezt a könyvet. Megnéztem: csakugyan – jegyzetben ott volt. – Szövege szóról szóra megegyezett az enyémmel.
(FMNap. II: 349)

A drámáinak kötetéhez írott előszavában Füst elmondja: „...huszonnyolc éves koromban, közvetlen anyám halála után látó-ember lettem, clairvoyant [...]” (Füst 1966: 25). Ehhez több bizonyítékot sorol, és egyikként elmondja, hogy IV. Henrik király megírásához semmiféle történelmi könyvet nem vett elő:

Itt mindjárt megjegyzem azt is, hogy annak idején a pápai átok szövegét nem találtam meg abban a két kultúrtörténetben, amelyet a jó Bányai Elemér adott nekem, fel is jegyeztem jegyzőkönyvemben, hogy az átok szövege kikeresendő. Csakhogy ez aztán persze elmaradt.

[...] S mikor pápai átokhoz értem, elrohantam a könyvtárakba, hogy végre kikeressem, csakhogy azok nyári szünet miatt zárva voltak. [...] Leírtam hát a következőket: – És vessen ki a föld, amely majd eltemet, és ne leljék a csontjaid helyüket a föld alatt, és bolyongj átkozottan, mint akit az Isten elhagyott. Amen és Amen.”

(Füst 1966: 28)

Ezután elmondja, hogy az átok megírása után „éjfél tájban” megtalálta a könyvei közt azt az egyházjogot, amelyben „egy legapróbb betűkkel nyomtatott lábjegyzete” majdnem szóról szóra megegyezett azzal, amit ő írt:

[...] volt ugyan egy bevezető és befejező mondata, amely hiányzott az enyémből, s e kettővel ki is pótoltam a magam szövegét. A legmeglepőbb azonban a kettős ámen volt. Mert az én szövegemben is, a pápai átok szövegében is ez áll: amen et amen.

(Füst 1966: 28–9).

Az esetet még egyszer megírja, és azt is említi, hogy mit válaszolt akkor, fiatalon a könyvtáros érdeklődésére:

– Latinul elég jól olvasok, de tudok németül is, és franciából tudom a rendhagyó igéket – feleltem én.

(Füst 1967: 300)¹

A IV. Henrik király kiátkozási jelenete a következő (Füst 1966: 190–1):

EGY ORDÍTÁS: Sötét csuhások jönnek, Jézusom! *(Tizenkét szerzetes jön be, fekete csuhában, fáklyákkal. Megint senki se szól. Mikor vezetőjük Henrikhez ért – a fáklyákat lefelé fordítják.)*

A PÜSPÖK *(feketében)*: A bűneidnek kellős közepén! Qui es infidelis sis maledictus et domibus et maledictus in villis! Amen. És vessen ki a sír, amely majd eltemet! És ne leljék majd csontjaid a helyüket a föld alatt. És bolyongj tébolyultan, mint akit az Isten elhagyott.

A SZERZETESEK: Amen. És úgy legyen. *(A fáklyákat eloltják.)*

A PÜSPÖK *(kijelölve meg a sötétben – eközben mondja, mint a litániát)*: Sicut haec lucerna... extingatur lumen quoque tuum in aeternitatem... Sic fiat! *(Kimegy.)*

A PAPOK KÓRUSA *mialatt utána megy*): Amen et amen.

EGY ORDÍTÁS *(a sötétben)*: A nagyátok ez, Uram, Jézusom!

(A drámakötet előszavában, amint főntebb olvasható, az *És vessen ki a föld* szövegmondategységben *föld*, a kötetben a *sír* főnév szerepel, a megfelelő helyen a naplóban ugyancsak a *sír* főnév áll, ld. fentebb.)

3. Füst Milán az 1946 áprilisában megkezdett egyetemi előadásai egyikében arról beszél, hogy:

[...] egyes részek leválnak az élménytömegeből, mintegy elsüllyednek előlünk a latens, vagyis lappangó emlékezet részeivé, más elementumok viszont fennmaradnak, s mintegy egész élménytömegek hordozóivá, reprezentánsaivá válnak előttünk.

(Füst 1963³: 653)

¹ A franciához vö. *Büky L.*: A Füst Milán-i ne an. Irodalomtörténeti Közlemények 92 599–602.

S egy-egy ilyen „*elsüllyedt részelem*”, mondja, emlékeztethet arra a régi dologra, amelynek része volt. Az elemek elrendeződéséhez bizonyos kaotikusság kell és bizonyos távolság az élményektől, majd az alkotásfolyamatban az ihlet és a latens emlékezés kapcsolatát elemzi. Ennek ismeretében talán nem tévedés azt állítani, hogy az író Füst Milánról ezekben az esetekben megfelelkezik a tudós Füst Milán (egyébként a költő Füst Milánról hasonlóképpen, s az illetén clairvoyance-ságára is van nem egy példa).² Így van mindez a Catullusról írott drámája esetében is, ezzel kapcsolatban írja 1925. július 1-jén Révay Józsefnek:

„*Catullusnak s szerelmének egész élettörténetét megálmodtam, anélkül, hogy valaha is foglalkoztam volna vele – s mint kiderült: az álom tökéletesen egyezik a történelemmel.*” [A kiemelés eredeti.]
(FMLev. 141)

Bibliográfia

- Büky László*: Füst Milán: Összegyűjtött levelei. A leveleket összegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Szilágyi Judit. Szerkesztette Fazakas István. Budapest 2002. 1052 lap. Tiszatáj 57/3: 102–8.
- Büky László*: A Füst Milán-i ne an. Irodalomtörténeti Közlemények 92 599–602.
- Füst Milán* 1963³: *Látomás és indulat*, Magvető Kiadó, Budapest.
- Füst Milán* 1966: *Drámái*, Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Füst Milán* 1967: Önvallomás a pálya végén, in *Emlékezések és tanulmányok*, Budapest, Magvető Könyvkiadó. 296–304.
- Füst Milán* 1968⁵: *A feleségem története*, Budapest, Magvető. [Az első kiadás 1942.]
- FMNap. = Füst Milán 1999: *Teljes napló* I–II, Fekete Sas Kiadó, Budapest.
- FMLev. = Füst Milán 2002: *Összegyűjtött levelei*, Fekete Sas Kiadó, Budapest.

BÜKY LÁSZLÓ
Szegedi Tudományegyetem
Magyar Nyelvészeti Tanszék

---

² *Büky L.*: Füst Milán: Összegyűjtött levelei. A leveleket összegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Szilágyi Judit. Szerkesztette Fazakas István. Budapest 2002. 1052 lap. Tiszatáj 57/3 102–8.